

РОЗДІЛ 2.

ЕКОНОМІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ КУРОРТНИМИ РЕКРЕАЦІЯМИ І ТУРИЗМОМ В РЕГІОНАХ

2.1. Системні трансформаційні ефекти в курортно-рекреаційній економіці

Вступ. У сучасній світовій економіці курортно-рекреаційна та туристична діяльність - одна з самих високоприбуткових сфер, а також одна з тих, що найбільш динамічно розвивається. Для багатьох країн це не лише постійно зростаюче джерело фінансових надходжень, але і за рахунок залучення мільйонів туристів джерело розвитку інфраструктури територій, створення додаткових робочих місць. Україна володіє потужним курортно-рекреаційним та туристичним потенціалом, ефективне використання якого може принести реальну економічну вигоду. Тому курортно-рекреаційна та туристична сфери в процесі ринкової трансформації економіки повинні зайняти одне з провідних місць в структурі господарського комплексу.

Однією з основних концепцій стратегічного планування курортно-рекреаційної діяльності, значення якої особливо зростає в умовах економічних трансформацій, є підвищення рівня взаємної підтримки всіх курортних, рекреаційних та туристичних організацій курортно-рекреаційного комплексу. Виникає необхідність формувати стратегії розвитку на базі отримання додаткових системних трансформаційних ефектів. Виявлення й використання системних трансформаційних ефектів допомагає виявити раціональні мотиви трансформації курортно-рекреаційного комплексу, об'єднання напрямків діяльності окремих курортних і туристичних організацій в його рамках, а також інші форми розширення курортно-рекреаційної сфери [1, 2]. Такий підхід до розвитку повинен орієнтуватися не лише на максимальне використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу, але і на додаткові можливості зростання ефективності, що відкриваються в умовах економічних трансформацій [3].

Значний науковий вклад у формування теорії системних ефектів при дослідженні механізмів трансформації економічних структур, структурних криз внесли представники різних шкіл і напрямів економічної думки. Теоретичні положення досліджень Й. Шумпетера, П. Самуельсона, Дж. Ван Дейна, Д. Фрімена, Дж. Форрестера, М. Пората, Р. Рейча стали відправними точками для подальших досліджень в області структурних зрушень, сприяли глибшому розумінню економічних трансформацій, зокрема, в курортно-рекреаційній сфері [4]. Проте, дискусійними залишаються проблеми формування структурного контура в період трансформації національної економіки.

Постановка завдання. Економічні трансформації курортно-туристичної економіки являють собою масштабні та глибокі

перетворення системного характеру. Вони мають свої закономірності та ефекти, виявлення яких дозволяє не тільки оцінити їх сучасний стан, а й прогнозувати тенденції розвитку. Трансформаційні процеси відображаються в структурних зрушеннях як у споживанні, так і у виробництві курортно-рекреаційних продуктів. Таким чином, виникає необхідність обґрунтування змісту системних трансформаційних ефектів в курортно-рекреаційній економіці, пояснення їх ролі в структурній перебудові національної економічної системи та розвитку курортно-рекреаційної сфери на їх основі.

Метою дослідження є аналіз та прогнозування трансформаційних структурних зрушень в курортно-рекреаційній економіці при переході на нову стратегію розвитку, яка передбачає переважне надання курортно-рекреаційних послуг, інтегрованих з індустріями відпочинку і туризму.

Результати. Проведення досліджень структурних зрушень в курортно-рекреаційній економіці базується на дослідницькій парадигмі, яка полягає у трактуванні феномена економічної трансформації як трансформації багатовимірної структури економічної системи, що адекватно відображає зміни її стану. Перетворення структури економічної системи супроводжуються появою додаткових системних трансформаційних ефектів. Відповідно до прийнятої мети досліджень, під системними трансформаційними ефектами будемо розуміти ефекти, які викликані зміною принципів функціонування курортно-рекреаційної системи на основі трансформацій її структури, що призводять до додаткових можливостей зростання її ефективності.

Одним із проблемних моментів, виникаючий при цьому, є можливість оцінити самі ефекти різноманітних структурних взаємодій в процесі трансформації курортно-рекреаційної системи. Звертаючись до існуючих економічних теорій [5, 6] можна зробити висновок, що універсального критерію для оцінки таких ефектів не існує. Вихід із становища полягає в оцінці системних ефектів взаємодій структурних змінних, шляхом виявлення об'єктивних каузальних зв'язків між ними. Для цього правомірно, користуючись методологією загальної теорії систем, поділити всі структурні змінні, які відображають процес системної економічної трансформації, на «вхідні» та «вихідні». До перших відносяться змінні, виступаючі з погляду дослідника першопричинами структурних перетворень в курортно-рекреаційних системах, до других – змінні, що виражають наслідки цих перетворень.

Ефекти взаємодії вихідних і вхідних трансформаційних змінних завжди проявляються в зміні ресурсних випусків і ресурсних витрат по різних секторах економіки і, в кінцевому рахунку, агрегованих індикаторів в рамках всієї національної економічної системи. Тим самим, дослідження системних трансформаційних ефектів виявляється реальним на основі зіставлення результатів і витрат в їх ресурсному вимірі по всіх

ланцюжках структурних взаємодій, притому з урахуванням цільових індикаторів розвитку всієї економічної системи [7].

Зрештою, послідовне застосування трансформаційного підходу передбачає квантифіковане зіставлення результатів і витрат при дослідженні конкретних структурних взаємодій в курортно-рекреаційних системах, в їх природній послідовності, обумовленою структурою такої системи. Завдяки цьому стає можливим, більш якісна оцінка кумулятивних ефектів різноманітних трансформаційних чинників в курортно-рекреаційній системі.

Одним із системних ефектів, що проявляється як результат системної економічної трансформації в курортно-рекреаційних системах, є ефект основних структурних зрушень – технологічних, ресурсних та організаційно-поведінкових – в органічному взаємозв'язку один з одним. Слід зазначити, що структурний аспект розвитку проявляється як за посередництвом кількісного зростання, так і через певні якісні зміни в курортно-рекреаційній економіці. На нашу думку, саме поняття зрушень – найбільшою мірою відображає характер трансформаційних процесів, які відбуваються в курортно-рекреаційних структурах. У відповідності до цілей дослідження, під структурним зрушеннями будемо розуміти суттєві зміни внутрішньої побудови курортно-рекреаційної системи, взаємозв'язків між її елементами, законів цих взаємозв'язків, що приводить до зміни основних системних якостей.

Змістом структурних зрушень є зміна міжструктурних та міжсистемних зв'язків, а також основних характеристик (системних якостей) курортно-рекреаційної системи. Таким чином, структурне зрушення – це процес якісної зміни взаємозв'язків між порівнянними елементами системи, обумовленими нерівномірною динамікою співвідношення їх кількісних характеристик, процес адаптації основоположних пропорцій до умов ендогенних і екзогенних змін курортно-рекреаційної системи.

Будь-які структурні зрушення можна виміряти, розглядаючи динаміку зміни питомої ваги і частку відповідного структурного елементу, або показника в часі. Діапазон цих змін надзвичайно високий. У той же час, будь-яку зміну в економіці курортно-рекреаційної системи можна виміряти й описати за допомогою структурних зрушень. Основною особливістю дослідження кількісних характеристик структурних зрушень в курортно-рекреаційній економіці є те, що їх можна розглядати як і з боку натурально-речової, так і вартісної складової.

Конкретизуємо поняття структурного зрушення в курортно-рекреаційній економіці. Справа в тому, що в основі всякого зрушення в такій структурі лежить зрушення в системі інтересів як господарюючого суб'єкта або їх груп, так і окремого індивіда, а самі зрушення постають у вигляді макро-, мезо-, і мікрозрушень відповідно. Економічні інтереси

являють собою спонукальні мотиви дій споживачів і усвідомлюються у вигляді курортно-рекреаційних потреб. Вони проявляють себе як рушійна сила дій індивідів. Різні інтереси і потреби членів суспільства внутрішньо пов'язані між собою і являють собою одну цілісну систему. Тоді, елементарною одиницею всякого структурного зрушення в економіці є мікрозрушення, тобто зрушення в економічних інтересах і потребах індивіда. Саме на цьому рівні відбувається формування і задоволення більше 40% інтересів і потреб. Таким чином закладаються основи структурних зрушень в більш складних економічних сукупностях. Так, зрушення в структурі курортно-рекреаційних потреб індивідів детермінують зрушення в структурі курортно-рекреаційних підприємств і комплексів, які, у свою чергу, опосередковують зрушення в структурі галузей національної економіки, що в кінцевому підсумку призводить до зрушень у структурі економічних «центрів сили» на національному та світовому рівнях.

Таким чином, основною причиною структурних зрушень в курортно-рекреаційній економіці виступає розвиток системи суспільних потреб, їх зміни охоплюють структури платоспроможного попиту економічних агентів, що, взаємодіючи з пропозицією, викликає ті чи інші зміни в структурі розміщення ресурсів, що характеризується певними структурними зрушеннями в економіці. Структурним зрушенням передують поступові кількісні накопичення структурних змін, які переходять у структурні зрушення, і можуть відбуватися в ситуації, коли є трансформація, але немає розвитку. Структурні зрушення мають інерційну природу і протікають поступово, поетапно, з різною інтенсивністю і синхронністю. Двоєкий характер структурних зрушень виявляється в тому, що, з одного боку, вони виступають як результат певного розвитку структури курортно-рекреаційної економіки, з іншого – як певний процес, що приводить до структурної трансформації курортно-рекреаційної системи в цілому [8].

Побудуємо набір індикаторів, які дозволяють проаналізувати структурні зрушення в курортно-рекреаційній економіці. Нехай $q_{jt} > 0$ – обсяг виробництва курортно-рекреаційного продукту j , періоду t в натуральному вигляді, $t = \overline{T_1, T_2}$, T_1 і T_2 – початок і кінець розглядаємого інтервалу часу, $j = \overline{1, n}$, n – кількість вироблених курортно-рекреаційних продуктів. Такі продукти в досліджуваному періоді продаються за фіксованими цінами, $p'_j > 0$, $j = \overline{1, n}$. Тоді сукупність $u_{jt} = q_{jt} p'_j > 0$, $j = \overline{1, n}$, вартостей обсягів виробництва q_{jt} в цінах p'_j позначимо v_t і назовемо вектором вартостей для періоду t .

Вектори вартостей для різних періодів можуть відрізнятися як довжиною, так і напрямком. Зіставлення довжин векторів вартостей дозволяє отримувати зведені індекси обсягів, а зіставлення їх напрямів – зведені індекси структурних зрушень. Згідно з таким підходом структура

курортно-рекреаційної системи розглядається, як сукупність пропорцій між елементами. Рух всієї системи описується зведеними індексами обсягів, а відносний рух обсягів виробництва курортно-рекреаційних продуктів всередині системи – описується індикаторами структурних зрушень. Зведений економічний індекс не відображає рівномірності або нерівномірності економічного зростання, індикатори структурних зрушень дозволяють виміряти ступінь нерівномірності економічної динаміки.

В економічній літературі запропоновано значну кількість різних зведених показників структурних зрушень [9]. Для цілей нашого дослідження будемо використовувати наступні показники:

- ланцюговий індекс обсягів виробництва $i_t = \|v_t\|/\|v_{t-1}\|$, який показує співвідношення довжин векторів і дає зведену оцінку зміни виробництва курортно-рекреаційних продуктів за час від $t-1$ до t ;

- ланцюговий індекс структурних зрушень $d_t = \left\| \frac{v_t}{\|v_t\|} - \frac{v_{t-1}}{\|v_{t-1}\|} \right\|$ який показує відстань між напрямками векторів вартостей для поточного періоду t і попереднього, і дозволяє судити про структурні зрушення. Ланцюговий індекс структурних зрушень, заснований на зіставленні сусідніх періодів, даючи зведену кількісну оцінку структурних зрушень на одному кроці за часом, дозволяє вирішувати задачу аналізу інтенсивності структурних зрушень в курортно-рекреаційній економіці. Тобто встановлювати, в якому з послідовних інтервалів часу структура сукупності піддавалася більш значній трансформації, а в якому – менш. Чим більший d_t , тим інтенсивніше відбуваються структурні зрушення, і навпаки;

- базисний індекс структурних зрушень $D_{t_1, t_2} = \left\| \frac{v_{t_2}}{\|v_{t_2}\|} - \frac{v_{t_1}}{\|v_{t_1}\|} \right\|$, який показує відстань між напрямками векторів вартостей для двох будь-яких періодів і дозволяє судити про структурні зрушення, що відбулися за відповідний час.

Таким чином, зведені показники структурних зрушень d_t і D_{t_1, t_2} можуть бути представлені і як відстані між напрямками векторів вартостей в зіставні періоди, і як відносні заходи варіації індивідуальних індексів обсягів виробництва курортно-рекреаційних продуктів. Базисний індекс структурних зрушень, заснований на зіставленні довільних періодів, даючи кількісну оцінку структурних зрушень за відповідний час, дозволяє вирішувати задачу аналізу поступовості структурних зрушень. Тобто встановлювати, якою мірою в основі структурних зрушень лежить тенденція, а якою мірою вони є – лише результатом нерегулярних коливань. Чим більше D_{t_1, t_2} , тим сильніше змінилася структура виробництва, і навпаки. Разом з тим слід зазначити,

що індекси структурних зрушень d_t і D_{t_1, t_2} , дозволяючи аналізувати інтенсивність і поступальність таких зрушень, не дозволяють вирішувати задачу аналізу спрямованості структурних зрушень, тобто не дозволяють встановлювати, чи покращилося структура курортно-рекреаційної системи, чи погіршилася або залишилася незмінною.

З метою вирішення зазначеної проблеми скористаємося індикатором якості структурних зрушень в курортно-рекреаційній економіці. Індекс якості структури визначимо у вигляді $G_t = \frac{\sum_j \alpha_j q_{jt} p'_j}{\sum_j q_{jt} p'_j}$. Значення G_t

показує поточну якість структури виробництва курортно-рекреаційного продукту відповідно до введеного критерію. Зростанню G_t з плином часу та в результаті трансформацій відповідає поліпшення якості структури, зниженню – погіршення.

Ґрунтуючись на даних, представлених у джерелах [10, 11, 12] побудуємо зазначені індекси для курортно-рекреаційної економіки і проведемо їх аналіз. Динаміка національної курортно-рекреаційної економіки розглянутого періоду ($T_1 = 1995$ – $T_2 = 2015$) має чітко виражений характер перехідного процесу. Спочатку спостерігалася тенденція повільного спаду з періодами невеликого зросту, потім мала місце тенденція прискорення спаду з переростанням у трансформаційну кризу (рис. 1, 2).

У нижній точці спаду (2015) інтенсивність виробництва курортно-рекреаційного продукту становить лише 37% від рівня 1995, тобто лікувально-відновлювальна діяльність скоротилася в 2,6 рази. Такий масштаб трансформаційної кризи обумовлений цілою низкою причин. Одна з загальносистемних причин полягає в тому, що чим складніша система, тим глибшої кризи вона зазнає при трансформаціях.

Рис. 1. Базисний індекс обсягів в цілому по курортно-рекреаційній сфері за період з $T_1 = 1995$ по $T_2 = 2015$ роки

Рис. 2. Ланцюговий індекс обсягів в цілому по курортно-рекреаційній сфері і його тенденція за період з $T_1 = 1995$ по $T_2 = 2015$ роки

Велика глибина трансформаційної кризи в курортно-рекреаційній економіці відображає велику складність донаціонального комплексу. Чим вищий рівень розвитку таких систем досягнутий раніше, тим більш глибоким має бути трансформаційна криза в них. У цьому полягає одна з відмінностей економічних трансформацій в Україні від інших країн. Інша причина такої ситуації полягає в істотних диспропорціях національної економіки, коли курортно-рекреаційній сфері не приділялося належної уваги. У той же час в розвинених ринкових економіках курорти та туризм входять до числа основних бюджетоутворюючих галузей. Ще однією причиною кризи є різке скорочення попиту на національні курортно-рекреаційні продукти. Обумовлене це низькою платоспроможністю споживачів, якістю надаваних послуг, низькою конкурентоспроможністю українських здравниць і неперспективною стратегією розвитку.

На тлі загальної тенденції трансформаційної кризи спостерігаються малі цикли динаміки виробництва курортно-рекреаційних продуктів (рис. 2). Завдяки цим циклам криза розвивається досить нерівномірно, поштовхами (рис. 1), періоди його різкого прискорення, змінювалися періодами короткочасної стабілізації та підйому. Наявність таких циклів не є типовим для стійких економік. Тому національна курортно-рекреаційної економіка може бути охарактеризована, як економіка швидких змін і це суттєво відрізняє її від існуючих стабільних економік. Таким чином, має місце ще один системний трансформаційний ефект.

Виходом з цієї ситуації є перехід на нову стратегію розвитку курортно-рекреаційної сфери, яка передбачає переважне надання курортно-рекреаційних послуг, інтегрованих з індустріями відпочинку і туризму. Такий перехід завжди супроводжується економічними трансформаціями, пов'язаними з перетворенням існуючої структури курортно-рекреаційних систем, і структурними зрушеннями в економіці. На рис. 3 наведено графік ланцюгового індексу структурних зрушень у

виробництві курортно-рекреаційних продуктів d_t , який показує, як швидко в цьому випадку відбуваються структурні зміни.

Рис. 3. Індекс інтенсивності структурних зрушень d_t

З графіка випливає, що інтенсифікація змін обсягу виробництва курортно-рекреаційних продуктів при переході на нову стратегію розвитку курортно-рекреаційної сфери супроводжується інтенсифікацією змін структури систем. Така динаміка підтверджує гіпотезу про існування ефекту зв'язку інтенсивності структурних зрушень з темпами змін обсягу виробництва курортно-рекреаційних продуктів. Разом з тим слід зазначити, що показник d_t не дає змоги повністю судити про те, чи відображає він процес інтенсивних поступальних структурних зрушень, чи це просто наслідок нерегулярних коливань індивідуальних індексів.

В якості індикатора поступальних структурних зрушень будемо використовувати базисний індекс структурних зрушень D_{t_1, t_2} (рис. 4). Результати розрахунків, які представлені на рис. 4 показують, що у разі переходу на нову стратегію розвитку за аналізований період в курортно-рекреаційній сфері відбудуться значні зрушення у структурі виробництва курортно-рекреаційних продуктів.

Рис. 4. Базисний індекс структурних зрушень D_{t_1, t_2}

Зокрема, спостерігається тенденція до вилучення пропорцій виробництва від пропорцій, що існували до початку економічних трансформацій. Значення D_{t_1, t_2} демонструють значний масштаб такого видалення для всього аналізованого проміжку часу. Та обставина, що D_{t_1, t_2}

зростає з ростом $|t_2 - t_1|$, вказує на наявність поступальних структурних зрушень на всьому розглянутому інтервалі часу.

Важливо відзначити, що в силу інваріантності D_{t_1, t_2} до пропорційної зміни усіх обсягів виробництва будь-якого із періодів t_1 та t_2 , вказане зростання D_{t_1, t_2} із зростанням $|t_2 - t_1|$ не є результатом зміни масштабу виробництва, а відображає зміну саме його пропорцій. Таким чином, динаміка виробництва курортно-рекреаційних продуктів є нерівномірною не тільки в короткостроковому, а й на всьому діапазоні розглянутого періоду. Що, у свою чергу, свідчить про наявність потужних поступальних структурних зрушень не тільки в короткостроковому, але і в довгостроковому періодах.

Для аналізу направленості структурних зрушень зробимо розрахунки та побудуємо графік індексу якості структури виробництва курортно-рекреаційних продуктів G_t (рис. 5). Динаміка G_t показує стійке зростання протягом аналізованого періоду. Отже, при переході на нову стратегію розвитку поліпшується якість структури системи, а виробництво інноваційних курортно-рекреаційних продуктів зростає випереджаючими темпами.

Рис. 5. Індекс якості структурних зрушень G_t

Таким чином, індекс якості підтверджує правильність вибору напрямку проведення трансформацій. Тобто трансформаційний процес в курортно-рекреаційній сфері повинен супроводжуватися структурними зрушеннями саме такої спрямованості і може розглядатися, як ще один системний трансформаційний ефект.

Висновки. Проведений аналіз показує, що одним з результатів економічних трансформацій в курортно-рекреаційній економіці є перехід на нову стратегію розвитку, тобто перехід від ринку продавця до ринку покупця. При цьому спостерігається зміна принципів функціонування курортно-рекреаційних систем – складова суть трансформаційної економіки. Це, у свою чергу, породжує численні системні трансформаційні ефекти, до числа яких, крім трансформаційної кризи, слід віднести й трансформаційні структурні зрушення. Також

спостерігаються численні більш приватні ефекти, які, в кінцевому підсумку, призводять до підвищення ефективності курортно-рекреаційних систем. Таким чином, можна говорити про складну систему трансформаційних ефектів, серед яких є як ефекти, специфіка яких полягає лише в кількісних відмінностях трансформаційної економіки від стійкої, так і ефекти, які передбачають існування якісних відмінностей між ними.

Список літератури:

1. Campbell A. Strategic synergy / A. Campbell, K. S. Luchs. – Washington : An International Thomson Publishing Company, 1998. – 520 p.
2. Лемешев М. Я. Оптимизация рекреационной деятельности / М. Я. Лемешев, О. А. Щербина. – М. : Экономика, 2015. – 160 с.
3. Гидбут А. В. Курортно-рекреационное хозяйство (региональный аспект) / А. В. Гидбут, А. Г. Мезенцев. – М. : Наука, 2014. – 237 с.
4. Barro R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries / R. J. Barro // The Quarterly Journal of Economics. – 2011. – Vol. 106, № 2. – P. 407—443.
5. Мочерний С. В. Економічна теорія / С. В. Мочерний, М. В. Довженко. – К. : Наукова думка, 2015. – 656 с.
6. Экономика Украины: стратегия и политика долгосрочного развития / под ред. В. М. Гееца. – М.: Феникс, 2003. – 1008 с.
7. William A. Recreation and the Local Economy an Input-Output Model of a Recreation-Oriented Economy / A. William. – Graduate School of Business University of Wisconsin-Madison, 1970. – 68 p.
8. Минакир П. А. Системные трансформации в экономике / П. А. Минакир. – Владивосток : Дальнаук, 2011. – 536 с.
9. Яковец Ю. Тенденции структурных сдвигов в экономике / Ю. Яковец // Экономист. – 2006. – № 12. – С. 10-20.
10. Матеріали Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Матеріали головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.
12. Статистика UNWTO [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unwto.org/index.php>.

2.2. Моделювання розвитку інформаційного простору територіальної громади міста

В інформаційному суспільстві відображенням та рушійною силою соціально-економічних процесів в територіальних громадах є інформація. Вплив інформації на суспільство вивчали І. Арістова, Д. Белл, М. Згуровський, М. Іванов, Л. Карваликс, М. Кастельс, С. Левитський, Г. Почепцов, О. Соснін, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, Р. Фурман, Л. Чирун та